

Розуміючи, що нічого стабільного не буває, особливо в роботі з дітьми, необхідно постійно вдосконалювати існуючу систему виховної роботи, вносити щось нове, а від чогось відмовлятися. Але найголовніше завдання вчителя – ЗРОБИТИ ШКІЛЬНЕ ЖИТТЯ ДІТЕЙ НАСИЧЕНИМ, ЗМІСТОВНИМ, ЦІКАВИМ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації [для вчителів, методистів, авторів програм і підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків]. Київ: Фенікс, 2022. 64 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/732103/1/BNV%20KSV%202022rek.pdf> (дата звернення: 29.05. 2023).
2. Коли світ на межі змін: школа, чутлива до психічного здоров'я — посібник для освітян закладів

загальної середньої освіти URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2023/04/13/GG-posibnyk_web.2.13.04.2023.pdf (дата звернення: 28.05. 2023).

3. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України 06 червня 2022 року № 527 URL: <http://surl.li/kzem> (дата звернення: 28.05. 2023).
4. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2022 р. № 893-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 28.05. 2023).
5. Сайт Українського інституту національної пам'яті URL: <https://uinp.gov.ua/> (дата звернення: 28.05. 2023).

Н.В. Бугайчук,

методист лабораторії виховної роботи комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

НОВИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ НА УРОКАХ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

Навчальні предмети морально-етичного спрямування реалізують вимоги до обов'язкових результатів навчання соціальної та здоров'язбережувальної освітньої галузі. Навчання спрямоване на реалізацію загальної мети базової загальної освіти, яка полягає в розвитку природних здібностей, інтересів, обдарувань учнів, формуванні компетентностей та soft skills, необхідних для їх соціалізації та громадянської активності, свідомому виборі подальшого життєвого шляху та самореалізації, продовженні навчання на рівні профільної освіти або здобуття професії, вихованні відповідального, шанобливого ставлення до родини, суспільства, навколишнього природного середовища, національних та культурних цінностей українського народу.

Учителям предметів морально-етичного спрямування, адміністрації закладу варто звернути увагу на те, що освітній заклад здійснює процес спрямованої соціалізації учнів, тому певною мірою відповідає за їхній моральний і соціальний розвиток. Навчання учнів буде більш успішним за умови панування в освітньому закладі демократичної атмосфери та правил поведінки, стосунків учасників освітнього процесу, побудованих на етичних началах, рівноправних партнерських відносинах і взаємоповазі.

Як людина і громадянин учень постійно зіштовхується зі складними етичними питаннями, на які немає простих відповідей. Вже в молодшому підлітковому віці діти починають розуміти недосконалість світу й самих себе, вчать оцінювати себе та інших із позицій моралі, міркують над поняттями добра і зла, справедливості й гідності.

Знайомство учнів з різними поглядами на життя, різними життєвими позиціями створює для них можливість формування власної філософії життя, життєвої позиції для самореалізації сьогодні та планування майбутнього.

«Етика», «Вчимося жити разом», «Культура добросусідства», «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» як складники соціальної та здоров'язбережувальної освітньої галузі є предметами, які формують добросусідську, відповідальну та виважену поведінку, що відповідає моральним цінностям і орієнтирам особистості, а також формує навички гармонійної соціальної і міжособистісної взаємодії та спілкування, морального ставлення до інших.

Завдання навчального предмета реалізують вимоги до обов'язкових результатів навчання соціальної та здоров'язбережувальної галузі, зазначені у додатку 16 Державного стандарту базової середньої освіти, які передбачають, що учні здатні:

- застосовувати знання про людину, її здоров'я, взаємини з іншими та добробут, відповідально ставитись до власної поведінки у спілкуванні з оточуючими, турбуватись про безпеку в комунікації, уникати факторів ризику для власного і суспільного життя, добробуту;
- будувати гармонійні взаємини з оточуючими на основі моральних цінностей, проявляти дружність, ввічливість, повагу та чуйність, толерантність та милосердя в поведінці та стосунках;
- приймати обґрунтовані рішення для налагодження стосунків з іншими і добробуту,

аргументувати власний ціннісний вибір щодо взаємин з оточенням і вчинків у різних життєвих ситуаціях;

- аналізувати й оцінювати себе, власну поведінку і поведінку та вчинки інших людей, визначаючи альтернативи та прогнозуючи наслідки, на основі критеріїв моралі та безпеки, контролювати та регулювати свої почуття та емоції.

Курси морально-етичного спрямування у 5-6 класах логічно продовжують реалізацію завдань соціальної і здоров'язберезувальної освітньої галузі, зазначених у Державному стандарті початкової освіти (затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. № 87), які впроваджуються через інтегрований курс «Я досліджую світ», а також програм наскрізного інтегрованого спецкурсу «Культура добросусідства» (схвалені до використання листом ДНУ ІМЗО МОН України № 22.1/12-Г-366 від 15.06.2018) і програм інтегрованого курсу «Культура добросусідства» для 1–4 класів НУШ (схвалені до використання листом ДНУ ІМЗО МОН України № 22.1/12-Г-334 від 07.06.2019).

КНЗ «ЧОІПОПП ЧОР» пропонує курс підвищення кваліфікації вчителів предметів «Етика», «Вчимося жити разом», «Культура добросусідства», «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» обсягом 30 годин, 1 кредит ЄКТС з теми «Викладання курсів морально-етичного спрямування за новим Державним стандартом базової середньої освіти».

Курс «Етика» покликаний сприяти засвоєнню певних етичних знань (морально-етичних категорій, норм, правил) та спонукати дітей до морального самовдосконалення, формуючи переконання та моделі моральної поведінки.

Курс має орієнтувати на навчання, виховання та розвиток усіх здобувачів освіти з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей. Для цього рекомендується використовувати такі методи роботи на уроках:

- особистісно спрямовані, коли зміст стає актуальним для кожного та кожної;
- стимулюючі, коли через діалог підтримується свобода висловлювань, що сприяє розкриттю, пробудженню у здобувачів освіти інтересу до моральних проблем та створення громадської думки;
- активізуючі, що пробуджують творчі здібності особистості, її емоційну сферу.

Зміст курсу орієнтований на ігрові, творчі форми, роботу з фольклорною та художньою літературою. Це дозволяє в яскравій формі довести до свідомості здобувача освіти уявлення про внутрішній світ людини - її переживання, мотиви, що супроводжують вибір дії і є двигунами вчинків.

Основну увагу предмета «Етика» зосереджено на правилах ввічливості, їх значення у встановленні добрих відносин із оточуючими, уявленні про позитивні та негативні вчинки, шляхах виходу із конфліктної ситуації, значенні праці в житті людини, прав та обов'язків, людських потреб тощо.

Для підвищення якості викладання «Етики» потрібно застосовувати нові методи та технології на уроках: таблиці, малюнки, хмари слів, карикатури, схеми, відеоматеріали, мультфільми, притчі, вірші, ігри, документи/джерела, ситуації з життя, біографії, фольклор тощо.

Також важливим є закріплення та узагальненню матеріалу, який слід проводити як окремі уроки після кожної теми. Варто використовувати широкий спектр завдань, який має включати 3 складові: розуміння, діяльність та взаємодія.

До вашої уваги методичний посібник «Етика 5 клас. Діагностувальні роботи» та методичний посібник «Етика 6 клас. Діагностувальні роботи» напрацьовані обласної творчої групи учителів

«Етики», розміщені на сайті в розділі «Кластер компенсаторної освіти для педагогів».

Курс «Вчимося жити разом» можна використовувати у рамках інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» або у вигляді окремого предмета.

Особливістю предмета «Вчимося жити разом» є наголос на соціалізації і самореалізації, набутті школярами соціальних і психологічних компетентностей, зокрема:

- когнітивних (критичне та системне мислення, логічне обґрунтування позиції, творчість, оцінювання ризиків, ухвалення рішень, розв'язування проблем, вміння вчитись);
- емоційних (розбудова позитивної самооцінки, керування емоціями, співчуття, мотивація успіху і гартування волі, ініціативність);
- соціальних (ефективне спілкування, співпраця з іншими, мирне розв'язання конфліктів, протистояння негативним соціальним впливам тощо).

Зміст предмета структуровано за змістовними лініями і відповідною тематикою. Пріоритетними методами навчання є дослідницькі, творчі, проблемно пошукові, що ґрунтуються на активній участі всіх учнів: роботи в групах, обговоренні, мозкових штурмах, розробці концептуальних карт, рольових іграх, дискусіях, творчих проектах, інтерв'ю, аналізі життєвих ситуацій, моделюванні розв'язання проблеми тощо.

Аби оцінювати прогрес учнів у розвитку психосоціальних навичок на початку вивчення предмета рекомендується проведення діагностичного оцінювання, а по завершенню кожного року навчання – підсумкове. Для цього можна використовувати онлайн-анкети «До» і «Після», які розроблено спеціально для діагностичного і підсумкового оцінювання та розміщено за посиланням: <http://auta.org.ua/ua/resources/Modelni-prohramy/VZHR>

Курс «Культура добросусідства» спрямовано на підтримку широкої соціальної інклюзії, міжкультурної і миротворчої освіти, розвиток освіти впродовж життя та демократизацію освітнього середовища в Україні. Він допоможе швидше познайомити учнів між собою, адаптувати їх до нових умов навчання в базовій школі й у новому колективі, згуртувати учнівський колектив, розвивати конструктивну взаємодію і навички ненасильницької комунікації, сприяти зниженню конфліктного потенціалу і створенню комфортної психологічної атмосфери в класі.

Зміст модельної навчальної програми структурований за розділами, зберігає наступність і послідовність вивчення тем від 5 до 6 класу та враховує міжпредметні й міжгалузеві зв'язки. Під час роботи за програмою рекомендується дотримуватися умов і технології інтерактивного навчання, базуватися на особистому досвіді дитини і членів її родини, обирати завдання для занять за принципом «краще менше, та краще», практикувати в навчанні підлітків принципи освіти дорослих тощо.

Педагоги на свій розсуд можуть обирати запропоновані види навчальної діяльності, додавати нові або адаптувати рекомендовані види діяльності відповідно до потреб здобувачів освіти та особливостей організації освітнього процесу.

Під час викладання предмета рекомендується застосовувати переважно формувальне оцінювання.

Додаткові ресурси для реалізації змісту предмета (підручник, календарно-тематичне планування, поурочні методичні розробки тощо) можна знайти в розділі «Методична підтримка вчителів НУШ 5–6 класи» на сайті Інституту модернізації змісту освіти.

Курс «Духовність і мораль у житті людини і суспільства» спрямовано на розкриття змісту духовності і моралі, розвиток пізнавального й емоційного інтересу учнів до вивчення курсу, розкриття особливостей і цінностей духовної і

моральної поведінки особистості в сім'ї, класі, громаді, державі, природі і формування відповідних компетентностей.

Програма ґрунтується на підходах, принципах, цілях, змісті, формах, методах і засобах, які адекватні вимогам часу і завданням формування високоморальної особистості.

Передбачається врахування володіння і використання учнями інформаційних технологій, вікових та індивідуально-психологічних особливостей, їх досвіду моральної поведінки.

Програма спрямована на подолання елементів формальності освітнього процесу, надмірної його вербалізації, на сприяння синергії і активізації духовних, психологічних і фізичних сил учителя, учнів, батьківської спільноти, громади.

Чільне місце у Програмі належить формам і методам освітньої діяльності, основний акцент робиться на інноваційних, інтерактивних та інформаційно-комунікаційних технологіях. Поряд з вербальними методами і формами роботи застосовуються практично-діяльнісні форми і методи, які допомагають реалізувати активність учнів, зокрема: ситуативні задачі; рольові ігри; драматизація; проектна діяльність; доручення; презентація; портфоліо; реальні і уявні подорожі, екскурсії, зустрічі.

Підвищенню мотивації школярів до вивчення навчальних предметів морально-етичного спрямування за новим Державним стандартом базової середньої освіти та урізноманітненню освітнього процесу сприяють класичні та інноваційні освітні інструменти, зокрема:

- *традиційні та нестандартні техніки та прийоми*: проблемні питання та ситуації, аналіз інформації, практичні завдання, самостійна робота, науковий пошук, досліді, діалог, дискусія, тести, інтеграція предметів, оперативний зворотний зв'язок тощо;

- *цікаві практичні завдання*, які представляють цінність для життя та викликають бажання вчитись самостійно

- *чітко визначені спільні правила та критерії*, які розроблені спільно зі школярами (наприклад, правила класу та правила поведінки у різноманітних ситуаціях);

- *нетипові навчальні ситуації* залежно від формату навчання: уроки на вулиці та в музеї, екскурсії, навчання від учня до учня, від учня до вчителя;

- *систему оцінювання*, яка включає оцінювання не лише відповіді учнів, а й їхніх умінь працювати з інформацією, аналізувати та робити висновки, представляти та аргументувати власну думку.

Немає абстрактного учня, до якого можна було б прикласти механічно закономірності навчання і виховання. Немає єдиних для всіх школярів передумов успіхів в ученні. І саме поняття «успіхи в навчанні» – річ відносна: в одного показником успіхів є «12 балів», для іншого і «п'ятірка» – велике досягнення. Уміння правильно визначити, на що здатен кожен учень у певний момент, як розвивати його розум надалі, – це важливий додаток до педагогічної мудрості.

Крім того, усім учасникам освітнього процесу, постійно потрібно пам'ятати, що помилка – частина процесу навчання, а не привід для покарання. Помилки природні й потрібні. І йдеться не лише про школярів, а й про вчителів та батьків. Дозволяйте собі часом бути не досконалыми, особливо в наш час, під час війни. З розумінням ставтеся до розсіяності, можливої розконцентрованості уваги своїх учнів і власної також, можливо тоді і батьки не вимагатимуть від своїх дітей неможливого і перестануть вважати, що оцінка – це обличчя їхньої дитини. Неможливо почати існувати в «новій реальності» без великої кількості спроб і помилок.

НОВИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ

Нова українська школа передбачає цілком новий підхід до оцінювання. У Державному стандарті базової середньої освіти в пункті 27 зазначено: «У базовій загальній середній освіті передбачено такі види оцінювання:

- *поточне та формувальне оцінювання* з метою відстеження особистісного розвитку учнів, їхнього навчального поступу, процесу здобуття навчального досвіду як основи компетентності для розроблення індивідуальної освітньої траєкторії учнів;

- *підсумкове оцінювання*, під час якого результати навчання здобувачів освіти співвідносяться з обов'язковими результатами, визначеними цим Державним стандартом».

За вибором закладу оцінювання може здійснюватися за системою оцінювання, визначеною законодавством, або за власною шкалою. Якщо школа використовує власну шкалу, то має визначити правила переведення загальної оцінки результатів навчання семестрового та річного оцінювання до системи, визначеної законодавством, для виставлення у свідоцтві досягнень.

За рішенням педагогічної ради (за потреби) заклад освіти може визначити адаптаційний період, упродовж якого не здійснюється поточне і тематичне оцінювання.

Педагогічні колективи можуть виробляти власні способи спостереження за розвитком наскрізних умінь і застосовувати також вербальні характеристики замість позначки у свідоцтві досягнень.

У підсумковому оцінюванні суб'єктом оцінювання виступає вчитель. Саме педагог розробляє (або запозичує в готовому вигляді в інших авторів з дотриманням вимог академічної доброчесності) і використовує інструменти оцінювання (види робіт, критерії, шкали) для встановлення якості результатів навчання.

У формувальному оцінюванні вчитель втрачає свою монополію на оцінювання. Безумовно, педагоги здійснюють формувальне оцінювання, але взаємооцінювання та самооцінювання робить учнів також суб'єктами оцінювання. Це означає, що у формувальному оцінюванні інструменти оцінювання мають розроблятися учнями у співпраці з педагогом і застосовуватися щодо робіт одне одного або власної роботи. У першу чергу це стосується критеріїв оцінювання, за якими учні перевіряють усні або письмові роботи. Але в процесі навчання можуть бути і такі навчальні ситуації, коли учні в співпраці з педагогом добирають завдання одне для одного з певного виду роботи, які потім підлягають оцінюванню самими ж дітьми за певними критеріями.

Об'єктом *формувального оцінювання* є особистісний розвиток учнів, їхній навчальний поступ, процес здобуття навчального досвіду як основи компетентності (зокрема, опанування наскрізних умінь, визначених у Державному стандарті базової середньої освіти).

Об'єктом *підсумкового оцінювання* є результати навчання здобувачів освіти у співвідношенні з обов'язковими результатами, визначеними Державним стандартом базової середньої освіти.

Діти хочуть вчитися, але дуже швидко втрачають мотивацію, якщо мають справу з непомірним навантаженням або несправедливим оцінюванням.

Важливо пам'ятати і наголосити дитині, що «оцінка» в школі – це просто показник знань, який на даний момент є в учня. Також важливо пояснити, що оцінкою вчитель не оцінює саму дитину (особистість), а оцінює отримані знання, щоб у подальшому бачити, що потрібно підтягнути та над чим попрацювати.

Мало хто замислюється, наскільки оцінювання в школі впливає на все подальше життя дитини. Від справедливості оцінювання залежить відчуття справедливості світу в цілому. Це те саме відчуття, яке в людини формується в дитинстві і на все життя.

У нас є ще практика, коли вчитель ставить оцінки не стільки за знання, скільки за якісь додаткові речі. Наприклад, він може знизити оцінку «за поведінку», а в інших випадках підвищити, наприклад, за участь батьків у ремонті класу, за волонтерську діяльність. У результаті дитина росте з відчуттям, що успіх залежить не від її конкретних знань і не від її праці та наполегливості, а від якихось інших, здебільшого непередбачуваних обставин.

Можливо, тоді нарешті і батьки перестануть занадто жорстко вимагати хороших оцінок від своїх дітей, Напевне, ще з радянських часів зберігається уявлення, що погана оцінка в школі може зіпсувати дитині все життя.

ВЕРБАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ

Ще один вид оцінювання – вербальне оцінювання.

Під час війни вербальне оцінювання учнів – це не тільки про мотивацію до навчання це і значна моральна підтримка, тому варто, кожному вчителю, знати і використовувати наступні фрази і слова.

Якщо робота виконана чудово, доречними будуть такі фрази: «Супер. Неймовірно. Талановито. Фантастично. Дивовижно. Приголомшливо. Молодець. Ідеально виконано. Бездоганно. Краще не буває. Чудова робота. Оригінально. Класна ідея. Так тримати. Прекрасно. Відмінний результат. Гарна робота. Геніально. Відмінна робота. У тебе все вийшло.»

Якщо учень допустився помилки, якщо у роботі школяра є деякі незначні помилки, доречно використати наступні форми вербального оцінювання:

«Ти робиш значні успіхи. Це дуже втішно. Добре впоралась/впорався. Продовжуй у тому ж дусі. Ти це зробила/зробив. У тебе дуже добре виходить. Рада/радий за тебе. Я знала/знав, що ти впорася. Ти швидко вчишся. Ти на правильному шляху. Твоя думка цікава. Значно краще.»

Якщо ви бажаєте емоційно підтримати школяра, скористайтесь такими фразами:

«Щодня тобі вдається усе краще. В тебе є прогрес. Ти сьогодні багато/гарно працювала/працював. Це дійсно щось неймовірне. Це завдання вдалося найкраще. Старайся, ти можеш. Ти вдосконалюєшся. Тепер тебе ніщо не зупинить. Вже виходить добре. Цілком слушно. Це здорово. Отак правильно. Цього разу ти це зробила/зробив. Набагато краще. Ти перевершила/перевершив себе. Ти рухаєшся у правильному напрямку. Ти докладася багато зусиль – у тебе все вийде.»

Окрім того, кожному учневі буде приємно прочитати у своєму зошиті слова підтримки від вчителя: «Я дуже пишаюсь тобою». «Так тримати». «Я вражена твоєю роботою». «Вітаю, ти підкорив/ла складне завдання». «Дякую за відповідальне ставлення до роботи». «Ти швидко вчишся». «Я вірю у твої сили». «Щиро радію твоїм успіхам». і т.п.

Вербальне оцінювання допомагає вчителю знайти необхідні доречні слова та коментарі до різних видів робіт: самостійної, парної, групової, проектної діяльності учнів. Такі репліки дозволяють зробити зауваження без зайвих образ, підтримати та надихнути кожну дитину.

Безперечно, духовно-моральний розвиток учнівської молоді належить до національних інтересів нашої держави. Із педагогічної точки зору моральне виховання розглядається як цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття й поведінку вихованців з метою формування в них моральних якостей, що відповідають вимогам суспільної моралі. Тому формувати в учнів загальнолюдські норми гуманістичної моралі: добро, взаєморозуміння, милосердя, упевненість у можливостях, а також допомагати усвідомити, що моральні цінності становлять основу правопорядку – це завдання для всього педагогічного колективу закладу загальної середньої освіти..

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Араджионі М.А., Козорог О.Г., Лебідь Н.І., Потапова В.І., Унгурян І.К. Модельна навчальна програма «Культура добросусідства. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти / URL: <http://surl.li/butkw> (дата звернення: 28.05. 2023).

2. Ашортія Є.Д., Бакка Т.В., Желіба О.В., Козіна Л.Є., Мелещенко Т.В., Щупак І.Я. Модельна навчальна програма «Етика. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти. / URL: <https://osvita.ua/school/program-program-5-9/83130/> (дата звернення: 28.05. 2023).

3. Відповіді на запитання щодо рівневого оцінювання учнів НУШ. URL: <http://surl.li/uttc> (дата звернення: 08.06. 2023).

4. Відповіді на поширені запитання щодо свідоцтва досягнень учнів нової української школи URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/ocinyuvannya> (дата звернення: 08.06. 2023).

5. Воронцова Т.В., Пономаренко В.С., Лаврентьєва І.В., Хомич О.Л. Модельна навчальна програма «Вчимося жити разом. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти URL: <http://surl.li/hfvfe> (дата звернення: 28.05. 2023).

6. Д. Ламза: шкільна оцінка – як заряд мобільного телефона. URL: <https://osvita.ua/blogs/88308/> (дата звернення: 08.06. 2023).

7. Етика 5 клас. Діагностувальні роботи. Методичний посібник / автор-уклад. Бугайчук Н.В., та ін. URL: <http://surl.li/hxyvj> (дата звернення: 12.06. 2023).

8. Жуковський В. М., Сіданіч І. Л., Грищук Д. Г., Губеня І. І., Лахман Н. М. Модельна навчальна програма «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» для 5–6 класів закладів загальної середньої освіти / URL: <http://surl.li/ccclar> (дата звернення: 28.05. 2023).

9. І. Лікарчук: хайп навколо оцінювання учнів URL: <https://osvita.ua/blogs/88092/> (дата звернення: 08.06. 2023).

10. Коли світ на межі змін: школа, чутлива до психічного здоров'я — посібник для освітан закладів загальної середньої освіти URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2023/04/13/GG-posibnyk.web.2.13.04.2023.pdf> (дата звернення: 28.05. 2023).

11. Методичні рекомендації щодо окремих питань здобуття освіти в закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні. Наказ Міністерства освіти України від 15.05.2023 року № 563 URL: <http://surl.li/hfvfi> (дата звернення: 28.05. 2023).

12. Наказ МОН № 289 від 01.04.2022 року. Про затвердження методичних рекомендацій щодо оцінювання навчальних досягнень учнів 5-6 класів, які здобувають освіту відповідно до нового Державного стандарту базової середньої освіти. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_ osv/86195/ (дата звернення: 10.06. 2023).

13. Онлайн-курс «Вчимося жити разом» URL: <http://lit.multycourse.com.ua/ua/> (дата звернення: 28.05. 2023).

14. Оцінювання в 5 класі НУШ: як воно може стати інструментом навчання та підвищення мотивації URL: <http://surl.li/uttc> (дата звернення: 08.06. 2023).

15. Пометун О.І., Ремех Т.О., Кришмарел В.Ю. Модельна навчальна програма «Етика. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://osvita.ua/school/program-program-5-9/83131/> (дата звернення: 28.05. 2023).

16. Сайт МОНУ Нова українська школа URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrayinska-shkola> (дата звернення: 08.06. 2023).

17. Що працює, а що ні: які педагогічні методики ефективні, а які — лише заважають учителю? Дослідження британської некомерційної організації Education Endowment Foundation URL: <http://surl.li/hgqxh> (дата звернення: 28.05. 2023).

18. Як розробити систему оцінювання учнів URL: <https://nus.org.ua/articles/yak-rozrobyty-systemu-otsinyuvannya-uchniv/> (дата звернення: 08.06. 2023).